शूलोत्खा, स्त्री, सोमराजी। इति शब्दचन्द्रिका॥
शूल्यं, त्रि (शूलेन संस्कृतम्। शूल + "शूलोत्खात् यत्।" ४।२।१७। इति यत्) शूलाकृतम्। इत्यमरः॥ कावाव् इति पारस्यभाषा। तत्पाकप्रकारो यथा,—
"कालखण्डादिमांसानि ग्रथितानि शलाकया।
घृतं सलवणं दत्त्वा निर्धूमे दहने पचेत्।
तत्तु शूल्यमिति प्रोक्तं पाककर्म्मविचक्षणैः॥"
अस्य गुणाः।
"शूल्यं बल्यं सुधातुल्यं रुच्यं वह्निकरं लघु।
कफवातहरं हृद्यं किञ्चित् पित्तहरं हि तत्॥"
इति भावप्रकाशः॥
अस्य पर्य्यायः शूलाकृतशब्दे द्रष्टव्यः॥
शूल्यपाकः, पुं, (शूल्येन पाको यस्य।) शूलविद्धाङ्गारपक्वमांसादि। इति पाकराजेश्वरः॥ कावाव इति पारस्यभाषा॥
शूय, प्रसवे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) शूयति। इति दुर्गादासः॥
शृकालः, पुं, शृगालः। इति शब्दचन्द्रिका॥
शृगालः, पुं, (सृजति मायामिति। सृज + कालन् पृषोदरादित्वात् साधुः।) पशुविशेषः। शेयाल् इति भाषा। तत्पर्य्यायः। शिवा २ भूरिमायः ३ गोमायुः ४ मृगधूर्त्तकः ५ वञ्चकः ६ क्रोष्टुः ७ फेरुः ८ फेरवः ९ जम्बुकः १०। इत्यमरः॥ शृगालः ११ जम्बूकः १२ मूत्रमत्तः १३ कुरवः १४ घोरवासनः १५ वनश्वा १६ फेरः १७ श्वधूर्त्तः १८। इति शब्दरत्नावली॥ शालावृकः १९ गोमी २० कटस्वादकः २१। इति जटाधरः॥ शिवालुः २२ फेरण्डः २३ व्याघ्रनायकः २४। इति राजनिर्घण्टः॥ दैत्यभेदः। इति मेदिनी॥ वासुदेवः। निष्ठुरः। खलः। इति सारस्वताभिधानम्॥ भीरुः। इत्यनेकार्थकोषः॥*॥
शृगालशब्दादीनां शुभाशुभसूचकत्वं यथा,—
"अनर्थहेतुर्गतिशब्दहीनः
सदा शृगालः खलु दृष्टमात्रः।
शस्ता हि वामा गतिरस्य शस्तो
वामो निनादो निशि यो बहूनाम्॥
हुवा हुवेति प्रथमं ततस्तु
टटेति दीघः सुतरां रवो यः।
स्याज्जम्बुकानां स नतः प्रशस्त-
स्तदन्यरूपः कथितः प्रदोषः॥
शृगालशब्दो भवने निशाया-
मुच्चाटनार्थं दिशि पश्चिमायाम्।
प्राच्यां भयायोत्तरतः शिवाय
भवत्यवाच्यां भयनाशनाय॥"
इति वसन्तराजशाकुनम्॥
शृगालकण्टकः, पुं, (शृगालरोधकः कण्टको यस्य।) क्षुपविशेषः। इति शब्दचन्द्रिका॥ शेयालकाटा इति भाषा॥
शृगालकोलिः, पुं, (शृगालप्रियः कोलिर्यस्य।) क्षुद्रकोलिवृक्षः। शेयाकुल् इति भाषा। तत्पर्य्यायः। कर्कन्धुः २। इति रत्नमाला॥ अपिच "अथ घोण्टा ३ गोपघोण्टा ४ वदरं ५ वादिरञ्च ६ तत्।
वदरीसदृशे सूक्ष्मफले वृक्षे चतुष्टयम्॥"
इति शब्दरत्नावली॥
शृगालघण्टी, स्त्री, कोकिलाक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥
शृगालजम्बुः, स्त्री, (शृगालस्य जम्बुरिव।) गोडुम्बः। घोण्टाफलम्। इति मेदिनी॥
शृगालविन्ना, स्त्री, (शृगालैर्विन्ना।) पृश्निपर्णी। इति राजनिर्घण्टः॥
शृगालिका, स्त्री, शृगालपत्नी। त्रासात् पलायनम्। इति मेदिनी॥ भूमिकुष्माण्डः इति। जटाधरः॥ क्षुद्रशृगालः। खेंकशेयाली। इति भाषा। तत्पर्य्यायः। लोमालिका २ दीप्तजिह्वा ३ किखिः ५ उल्कामुखी ५। इति त्रिकाण्डशेषः॥
शृगाली, स्त्री, विद्रवः। पलायनमिति यावत्। इति त्रिकाण्डशेषः। कोकिलाक्षः। विदारी। इति राजनिर्घण्टः॥ शृगालिका च॥
शृङ्खलः, त्रि, पुंसां कट्याभरणम्। गोट् इति भाषा॥ हस्त्यादीनां लौहमयपादबन्धोपकरणम् आँदु इति दाँडुका इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। उन्दुकः २ निगडः ३। इत्यमरः॥ शृङ्खला ४। इति तट्टीकायां भरतः॥ (यथा, रघुः।५।७२।
"शय्यां जहात्युभयपक्षविनीतनिद्राः
स्तम्बेरमा मुखरशृङ्खलकर्षिणस्ते॥")
लौहरज्जुः। शिकल वेड़ि इत्यादि भाषा॥ बन्धनम्। इति हेमचन्द्रः॥
शृङ्खलकः, पुं, (शृङ्खलं बन्धनमस्य। "शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे।" ५।२।७८। इति कन्।) उष्ट्रः। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, माघे। १२।७।
तीव्रोत्थितास्तावदसह्यरंहसो
विशृङ्खलं शृङ्खलकाः प्रतस्थिरे॥")
पलायननिषेधाय पादेषु दारुमयपाशलक्षितकरभः। इत्यमरभरतौ॥ (स्वार्थे कन्।) शृङ्खलय॥
शृङ्खला, स्त्री, निगडः। पुंस्कटीवस्त्रबन्धः। इति मेदिनी॥ अन्यत् शृङ्खलशब्दे द्रष्टव्यम्॥
शृङ्खलितः, त्रि, (शृङ्खलो जातोऽस्येति। इतच्।) शृङ्खलायुक्तः। निगड़ितः। इति धनञ्जयः॥
शृङ्खली, स्त्री, कोकिलाक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥
शृङ्गं, क्ली, (शॄ हिंसे + "शॄघातेर्ङ्गस्वश्च।" उणा० १।१२५। इति गन्। धातोर्ङ्गस्वं कित्त्वं नुट् च प्रत्ययस्य।) पर्व्वतोपरिभागः। तत्पर्य्यायः। कूटम् २ कूटः ३ शिखरम् ४। इत्यमरः॥ दन्तः ५ प्राग्भारः ६। इति जटाधरः॥ शैलाग्रम् ७। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा, रघुः। १३।२६।
एतद्गिरेर्मौञ्जवतः पुरस्ता-
दाविर्भवत्यम्बरलेखि शृङ्गम्॥")
सानुः। इति नानार्थे अमरः॥ प्रभुत्वम्। चिह्नम्। क्रीडाजलयन्त्रम्। (यथा रघुः १६।७०।
"वर्णोदकैः काञ्चनशृङ्गमुक्तै-
स्तमायताक्षः प्रणयादसिञ्चन्॥")
विषाणम्। (यथा, रघुः। १६। १२।
"वन्यैरिदानीं महिषैस्तदभ्रः
शृङ्गाहतं क्रोशति दीर्घिकाणाम्॥")
उत्कर्षः। इति मेदिनी॥ (यथा, रघुः।८।६२।
"शृङ्गं स दृप्तविनयाधिकृतः परेषा-
मत्युच्छ्रितं न ममृषे न तु दीर्घमायुः॥"
कुङ्कुमम्। (यथा, कुमारे। ७। ४०।
"विमानशृङ्गाग्र्यवगाहमानः
शशंस देवावसरं सुरेभ्यः॥")
तीक्ष्णम्। पङ्कजम्। इति शब्दरत्नावली॥ (कोटिः। यथा, कुमारे। २। ६४।
"अथ सललितयोषिद्भ्रूलताचारुशृङ्गं
रतिवलयपदाङ्के चापमासज्य कण्ठे॥")
स्तनम्। यथा, भागवते। ५। २। ११।
"किं सम्भृतं रुचिरयोर्हि ज शृङ्गयोस्ते
मध्ये क्षतो वहसि तत्र दृशिः श्रिता मे॥"
"स्तनावालक्ष्याह। शृङ्गयोः स्तनयोः किं सम्भृतं किं पूर्णमस्ति मनोहरं किञ्चिदस्ति इत्येतावत् जानामि।" इति तट्टीकायां स्वामी॥*॥)
महिषादिशृङ्गनिर्म्मितवाद्यविशेषः। शिङ्গা इति भाषा। यथा,—
"क्वचिद्दनाशाय मनो दधद्व्रजात्
प्रातः समुत्थाय वयस्यवत्सपान्।
प्रबोधयन् शृङ्गरवेण चारुणा
विनिर्गतो वत्सपुरःसरो हरिः॥"
इति श्रीभागवते १० स्कन्धे १२ अध्यायः॥
कामोद्रेकः। यथा, साहित्यदर्पणे। ३।२१०।
"शृङ्गं हि मन्मथोद्भेदस्तदागमनहेतुकः।
उत्तमप्रकृतिप्रायो रसः शृङ्गार इष्यते॥"*॥
गोशृङ्गभङ्गप्रायश्चित्तं यथा। भवदेवभट्टधृतं यमवचनम्।
"अस्थिभङ्गे गवां कृत्वा लाङ्गलच्छेदनं तथा।
पाटने कर्णशृङ्गाणां मासार्द्धन्तु यवान् पिबेत्॥"
अङ्गिराः।
"शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च चर्म्मनिर्म्मोचनेऽपि वा।
दशरात्रं चरेद्व्रतं सुस्था सा यदि गौर्भवेत्॥"
भवदेवभट्टहरिनाथोपाध्यायधृतं संवर्त्तवचनम्।
"शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च।
यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते॥"
अत्र षण्मासोत्तरमरणे तद्दोषशमनाय प्रायश्चित्तं नास्ति तदभ्यन्तरमरणे वधप्रायश्चित्तं भवति। एवञ्च शृङ्गभङ्गादिनिमित्तकपापे पृथक् प्रायश्चित्तं न कर्त्तव्यम्। वधप्रायश्चित्तेनैव गुरुणा प्रसङ्गात्तदपगमसिद्धेः। षण्मासोत्तरन्तु शृङ्गभङ्गादिनिमित्तकपूर्व्वोक्तमासार्द्धयावकपानं प्राजापत्यं वा कर्त्तव्यम्। इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥
शृङ्गः, पुं, (शॄ + गन्। उणा० १।१२५।) कूर्चशीर्षकवृक्षः। इति मेदिनी॥ मुनिभेदः। इति शब्दरत्नावली॥